

szemle

Borges (reloaded): ugyanúgy másképp

JORGE LUIS BORGES: *JÓL FÉSÜLT MENNYDÖRGÉS*; VÁL. SCHOLZ LÁSZLÓ

„Valaki más írta azokat a könyveket” (557.) – ez a kijelentés, amelyet a frissen fordított *Önéletrajzi jegyzetek* tartalmaz, tökéletesen példázza Jorge Luis Borges irodalomhoz való hozzáállását, úgymint önmagával ápolt kritikus viszonyát. A magyarul először olvasható mű az argentin szerző szövegeit évek óta gondozó Scholz László kitartó munkáját dicséri, ezúttal a Jelenkor Kiadónál megjelent *Jól fészült mennydörgés* című, Borges összegyűjtött novelláit tartalmazó kötetben. A tapasztalt Borges-olvasónak is újdonság, hogy a szerző fiktív szövegei ezúttal kronologikus sorrendben, egyetlen kötetben, sőt az eredeti és néhány esetben a későbbi kiadások elő- és utószavával, illetve az önéletrajzi jegyzettel kiegészülve jelentek meg. Bár a legtöbb szöveget az Európa Kiadó által, az ezredfordulón indított életműkiadásból és annak tíz évvel későbbi újrakiadásából már ismerhettük, ez a vállalkozás új perspektívát nyit a szerzői pályáiv áttekintésében és a novellák értelmezésében, hiszen olyan (ön)kritikai nézőpontról van szó, amellyel a magyar közönség eddig nem találkozhatott. Ezáltal nem csupán a novellászere, hanem az önmagáról, saját írásairól, meghatározó életeseményeiről és természetesen kedvenc olvasmányairól elmélkedő Borgest is megismerhetjük, és ezzel párhuzamosan szemlélhetjük novellisztikája fejlődését. Éppen ezért fontos most az új fordítások nyújtotta ismeretekről szólni, még ha ezzel háttérbe is helyezzük a szerző novelláinak ismertetését.

A kötet végén elhelyezett önéletrajz a Borges műveivel csak most ismerkedők számára hasznos bevezetőként szolgál, a járatosabbak viszont könnyen csalódhatnak, hiszen több helyütt elmesélt anekdotákkal találják szemben magukat. Megijedni természetesen nem kell, a kiváló fordításnak köszönhetően ugyanis igazán élvezetes olvasmány, tökéletesen áthatja az argentin író műveit jellemző finom ironia. Igaz, hogy a jól ismert borges-i stilisztikai megoldások hiányoznak, de ez egyrészt az önéletrajzi műfajnak köszönhető, legfőképpen viszont annak, hogy a szöveg eredetileg *Autobiographical Notes* címmel jelent meg a *The New Yorker* hasábjain 1970. szeptember 19-én (a magyar fordításnak is ez adta alapját). Ez utóbbi adat arra enged következtetni, hogy eredetileg az angol nyelvű közönségnek szólt a szöveg – amit alátámaszt az is, hogy Borges haláláig nem is engedélyezte a spanyol nyelvű változat megjelentetését. Bár 1974-ben megjelent egy kivonatos verzió az argentin *La Opinión* hasábjain – anonim fordító tollából, kínos politikai utalásoktól mentesen –, egészen 1999-ig, Borges születésének századik évfordulójáig váratott magára a teljes szöveg spanyol nyelvű publikálása. Az önéletrajz

ötlete egyébként az Oklahomai Egyetem által szervezett Borges-előadássorozat hatására, mintegy megrendelésre született, maga a szerző diktálta Norman Thomas Di Giovanninak, aki nemcsak ügynöke volt, de 1967 és 1972 között együtt is dolgoztak az angol nyelvű életműkiadáson.

Borges szövevényes szövegeivel ellentétben az önéletrajz a kronológiára támaszkodik, kizárólag olyan eseményeket és személyeket említ, amelyek befolyással voltak írói pályájára, szülein kívül nincsenek magánéleti vonatkozásai. A tartalmi aspektusok helyett az az igazán érdekes, hogy a fiatalkori olvasmányok mellett mekkora hatást gyakoroltak rá a kávéházi beszélgetések – talán azért, mert általában ezernyi könyv között görnyedő, magányos, az olvasásba belefeledkezett alakként gondolunk Borgesre –, az önéletrajz egyik érdeme, hogy árnyalja ezt a képet. Szeretettel beszél szüleiéről, első olvasmányairól, a spanyol Rafael Cansinos-Asséns („ma is szívesen tekintem magam a tanítványának” [547.]), illetve az argentin Macedonio Fernández („a tiszta gondolkodás megtestesítője” [553.], „az igazi Macedonio a beszélgetésekben rejtett” [554.], „egy Édenkertől megzavarodott Ádám” [555.], „hatása szókratikus jellegű volt” [555.]) és a nála fiatalabb, mégis mesterének tekintett Adolfo Bioy Casares („fokozatosan elvezetett a klasszicizmus felé” [586.]) alakjáról. De első kézből értesülhetünk az ultraizmus történetéről is, amelyet Borges honosított meg Latin-Amerikában – ugyanaz a Borges, akiről egyszer azt mondta francia fordítója, Néstor Ibarra, hogy „első ultraista versével szakított az ultraizmussal” (551.). Utalást tesz számos művére, arról beszél, hogy kiábrándult saját könyveiből („csupán távoli rokonságot érzek ezeknek az éveknek a műveivel” [556.]), és hogy miért kedveli a novella műfaját, továbbá vakságáról is vall, mondandója mögött pedig persze az argentin történelem fontos eseményei is ott lebegnek.

Mindezek ellenére felmerülhet az olvasóban, hogy mennyire autentikus ez az önéletrajz. Persze nem valódisága, igazmondása értelmében, sokkal inkább azt szem előtt tartva, hogy stilisztikai szempontból és hangvételésében is élesen elüt a kötet novelláitól. Nemcsak műfaji különbségekről vagy a fent említett kiadástörténet érthető aspektusairól van szó, hanem – és főleg – arról az ellentmondásról, amelyről a borgeses életrajzi elemek kutatója, Lorena Amaro Castro is ír: hogyan lehetséges, hogy az a Borges, aki műveiben szinte megsemmisíti az ént, a szerzőt (és a szerző nevét) pedig csupán szélhámosságnak, álarcnak tekinti, egy ennyire hagyományos önéletrajzot írjon? Szerinte sokkal inkább önarcképnek tekinthető ez a szöveg, ami csak a felszínt kapargatja, és bár olykor felcsillan benne a remény, hogy szerzője feltárja előttünk valódi énjét, valójában folytonosan elfedi azt. Én talán nem lennék ennyire szigorú Borgesszel, már csak azért sem, mert esszéit, költeményeit vagy akár az előttünk lévő kötetet átlapozva igenis betekintést nyújt abba az irodalmi eszmevilágba, ami olyannyira meghatározza őt. Valójában az első pillanattól kezdve az életírás foglalkoztatja – gondoljunk csak *A jól fészült mennydörgés* első novelláskötetére, *Az aljasság világtörténetére* (1935), amit Marcel Schwob (aki később Roberto Bolañót is megihlette) *Vies imaginaries* mintájára alkotott. Ebből a nézőpontból szemlélve érthető meg igazán a kötet struktúrája, hiszen a kronologikus sorrendet felülírja az életírás által létrehozott keretes szerkezet. Borges életművén végigtekintve Robin Lefere is az önéletrajzi motívumok elő-

térbe helyeződése mellett érvel: már korai esszéiben és költeményeiben megjelenik az én, *Az elágazó ösvények kertjében* (1941) Borges neve, *Az alkotó* (1960) pedig vallomásos jellegű szövegeket vonultat fel – ennek a folyamatnak tesz pontot a végére az itt olvasható önéletrajz. Ha végigtekintünk a novellákon, az ún. *autobiographical turn* egyértelmű példáját megtaláljuk *A másik* (*Homokkönyv*, 1975) és az *1983. augusztus 25* (*Shakespeare emlékezete*, 1983) című kései elbeszélésekben is.

De létezik még egy, magyarul sajnos nem olvasható Borges-szöveg, amely ennél is tágabb értelmezést adhat azzal kapcsolatosan, hogy az argentin szerző mit tekint önéletrajznak. Az összes művei spanyol nyelvű kiadásához ugyanis mellékelt egy utószót, amelyben ismerteti az *Enciclopedia Sudamericana* 2074-es (!) chilei kiadásának egyetlen szócikkét, José (!) Francisco Isidoro Luis Borges életrajzát. Ebben olyan jól ismert önéletrajzi elemeket sorakoztat fel, amelyekből – annak ellenére, hogy egyes szám harmadik személyben beszél – arra következtethetünk, hogy valójában Borges apokrif önéletrajzát olvassuk. A fentebb említett Amaro Castro szerint ez az egyetlen *lehetséges* (autentikus?) borges-i önéletrajz, hiszen poétikájának sokkal inkább megfelel, mint a *Jól fésült mennydörgésben* olvasható „Önéletrajzi jegyzetek”. Emellett szóló érv az is, hogy az önmaga elé (ferde) tükröt tartó, így önnön énjétől eltávolodó, de azt szem elől sohasem vesztő szerző lényegretörő, rövid szöveget alkotva sűríti bele ebbe az utószóba önéletrajzának vázlatát.

Bár *Az ős kastély* című, esszéket felvonultató kötetben már megismerkedhetünk Borges Cervantes, Kafka, Carroll, Sarmiento, Shakespeare, Valéry és Whitman egy-egy művéhez szánt előszavával, Scholz László az összegyűjtött novelláskötetek mellé az eredeti és egyes esetekben a későbbi kiadások elő-, illetve utószavait is lefordította. Ezek a meglehetősen rövid, lényegre törő szövegek is tanúbizonyságot tesznek Borges azon képességéről, hogy képes akár egyetlen szóba sűríteni egy-egy novella vagy akár egyetlen kötet mondanivalóját. Szép ívet rajzol *Az aljasság világtörténete* (1935) „prózagyakorlataitól” (7.) kezdve, a *Fikciók* (1944) és *Az Alef* (1949) „fantasztikus történeteinek” (83., illetve 331.) át a *Brodie jelentése* (1970) magvas, „direkt” elbeszéléseiig, ezáltal végigkövethetjük az önmaga által realistának titulált novelláig vezető stílusfejlődését. Ahogy a fent említett összes műveinek szánt apokrif önéletrajzi jegyzetben, az elő- és utószókból is kívülről szemléli önmagát, így szinte az összes általa írt paratextus önkritikaként nyer értelmezést. Az első kötet 1954-es előszavában például a következőképpen jellemzi az általa írt ál-életrajzokat: „Egy félénk ember felelőtlen játékaik ezek az írások, aki nem mert elbeszéléseket írni, és mások történeteinek (mindennemű esztétikai igazolás nélküli) hamisítgatásában és kiforgatásában lelte kedvét. [...] Megalkotója egy szerencsétlen ember volt, de jól szórakozott, amikor írta; bárcsak eljutna az olvasóhoz is hajdani örömeinek egy-egy sugara” (9–10.). És míg ugyanitt a barokk mellett érvel, a *Brodie jelentése* előszavában arról vall, hogy már lemondott a barokk stílus meglepetéseiről, „inkább a várakozás vagy a meghökkentés előkészítésére helyeztem a hangsúlyt” (335.).

Borges esszéinek tapasztalt olvasója jól tudja, hogy már minden történetet megírtak (legalább) egyszer. Ez a gondolat az elő- és utószavak másik visszatérő témája. A *Fortélyokban* azt vallja, hogy „semmit vagy szinte semmit sem én találtam ki”

(152.), a kötet írásait *Az elágazó ösvények kertje* novelláival összehasonlítva pedig arra a következtetésre jut, hogy „ezek az írások ugyan kevésbé ügyetlenek, mint az előző kötet darabjai, de nem különböznek tőlük” (151.). Ez ugyanakkor a kötet végi önéletrajzi jegyzetekben is visszaköszön, immár saját műveire vonatkoztatva. „Úgy érzem, minden későbbi írásom csak továbbvitte az ott felvetett témákat, úgy érzem, egész életemben azt az első könyvet írtam újra és újra” (551.), mondja a *Buenos Aires-i láz* (1923) költeményeivel kapcsolatosan. De arra is magyarázatot kapunk, hogy miért tekinti a novellát elsődleges műfajának, és miért nem írt soha regényt: „Fárasztó és sorvasztó eszetlenség terjedelmes könyveket írni; az, ha valaki ötszáz oldalon fejt ki egy gondolatot, amely szóban tökéletesen elmondható néhány perc alatt. Szerencsésebb, ha színleli, hogy már léteznek azok a könyvek, és ő csak összefoglalja, kommentálja őket” (83.). Az idős Borges így gondolkodik ugyanerről önéletrajzában: „A főképp könyveknek szentelt életem során kevés regényt olvastam, és sok esetben bizony csak a kötelességtudat vitt el az utolsó oldalig. Ugyanakkor novellákat mindig is olvastam és újraolvastam. [...] Az az érzés, hogy a nagy regények, mint például a *Don Quijote* és a *Huckleberry Finn* gyakorlatilag alaktalanok, csak megerősítette a novellaforma iránti lelkesedésemet, hisz abban nélkülözhetetlen a mértékletesség és az, hogy világos legyen, hol a mű eleje, közepe és vége” (561–562.). Az idézet végi megállapítás különösen ironikus, ha végigtekintünk a *Jól fészült mennydörgés* novelláin, de ennyi (ön)ellentmondást igazán elfogadhatunk Borgestől, különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy nem először csapná be olvasóját.

Az elő- és utószókat végiglapozva egyébként az is kiderül, hogy mit gondol az olvasóról és az olvasásról: „Olykor azt hiszem, hogy a jó olvasók még a jó szerzőknél is rejtélyesebb, különösebb mesterek. [...] Az olvasás mindenestre az írás után következő tevékenység: lemondóbb, polgáribb, szellemibb” (7.). Borges – mint olvasó – előszókat írt, fordított és antológiákat állított össze, de szinte minden művében párbeszédbe lép más írókkal, illetve sokkal inkább a mások által írt szövegekkel. A szerző kiléte sokszor háttérbe szorul, elmosódik vagy akár el is tűnhet (talán ezért szerette annyira *Az ezeregyéjszaka meséit*), ezáltal kerül előtérbe az olvasás folyamata és maga az olvasó. Szövegeinek szövevényes utalástengere olykor valódi, máskor ál-állításai frusztrálják is olvasóját. Az *Önéletrajzi jegyzetek* egyik érdekes részlete talán rámutat a borgesi hozzáállás eredetére: a madridi Colonial kávéházban tartott egyik szeánsz során Cansinos-Asséns gúnyolódni, ironizálni próbált fiatal tanítványain, amikor megalkotta az ultraizmus kifejezést, ám ők komolyan vették. Nem ugyanezt teszi később Borges is velünk, olvasóival?

A *Jól fészült mennydörgés* frissen fordított darabjai tehát újabb érdekes adalékokkal szolgálnak az argentin szerző műveit és poétikáját illetően, a kötet mindazonáltal fel is hívja figyelmünket arra, hogy mennyire aktuálisak Borges szövegei. „Én mindig a könyvek után jutok el a dolgokhoz” (541.), vallja önéletrajzában, és ezzel alátámasztja élet és szöveg kölcsönös kapcsolatát. Egyik legnevesebb kutatója, Vicente Cervera Salinas ezt a hozzáállást egyenesen „textuális egzisztencializmusnak” nevezi, ez adja a borgesi szövegek esztétikai-filozófiai értelmezésének kulcsát. És ezek a művek mintha újra és újra megújulnának, továbbra is nyugtalanítják és újraolvasásra ösztönzik az olvasót – talán mert még nem fejtettünk meg

mindent. Bár az ezredforduló után mintha alábbhagyott volna a születésének századik évfordulójával egyidejűleg felerősödő kritikai érdeklődés, az utóbbi évek kutatásai, ahogy a kezünkben tartott kötet is, bizonyítják a spanyol nyelvű és a világirodalom egyik legnagyobb hatású szerzőjének aktualitását.

„A *Bábeli könyvtár* című elbeszélésnek nem én vagyok az első szerzője”, mondja az *Elágazó ösvények kertje* előszavában. És talán nincs is olyan borgesi fikció, amely jobban lefestené, amit a szerző a könyvek és a világ (vagy az élet) kapcsolatáról gondol. A könyvtáros által irányított egyik hatszög legjobb kötete pedig a *Jól fészült mennydörgés*. (Jelenkor)

BÁDER PETRA

Sárszeg és Poroska

SZARVAS MELINDA: TÜKÖRTEREM FLAMINGÓKNAK. IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK A MAGYAR VAJDASÁGI IRODALOMRÓL

Hogyan választ témát egy fiatal kutató? Ritkán beszélünk erről, ha mégis, akkor is csak egymás közt morgunk, hogy mi szükség már megint egy *Iskola a határon*-elemzésre, vagy miért nem foglalkozik ma senki Tóth Árpáddal. Ilyenkor nyilvánvalóan igazságtalanok vagyunk, hiszen nincs olyan mű, szerző, amiről, akiről ne lehetne érvényesen megszólalni, újra meg újra, ráadásul mintha azzal sem számolnánk, hogy a témaválasztás nagyon ritkán mindentől független, autonóm döntés. Befolyásolja az, hogy valaki milyen egyetemen, milyen műhelyben nevelkedett, milyen szerzők iránt keltették fel az érdeklődését, és úgy általában a magyar irodalomtudomány tendenciái is hatással vannak a kutatási témákra. Ahogyan az is alakítja a döntéseket, hogy milyen szerzőktől vannak új szövegkiadások, esetleg kinek az életművéből készül kritikai kiadás. Most már közelebb lépve az 1988-ban született Szarvas Melindának ahhoz a döntéséhez, hogy 12 éve (2006 óta, miként a fűszövegéből is kiderül) a „magyar vajdasági irodalommal” foglalkozik, elmondhatjuk, hogy tárgyválasztása éppen azért készített gondolkodásra a kutatási témák dinamikájáról, mert *nem* tekinthető tipikusnak.

Hiszen a határon túli irodalmak irányába a magyar irodalom tanításának mai egyetemi praxisa a magyarországi egyetemi hallgatókat alig-alig tereli: a rendszerváltozás, illetve az egyetemi oktatás akkoriban lezajlott átalakítása (erről személyes tapasztalataim is vannak, mivel 1991 és 1996 közt jártam az ELTE-re magyar szakra) behozta a „határon túli magyar irodalom” tárgyat, hogy néhány évvel később, amikor elkezdődött a mai napig tartó tananyagszűkítés, a tárgy el is tűnjék a képzésből. A beépítésnek nyilvánvalóan gesztusértéke is volt (sajnos, ahogy nekünk tanították, ennél sokkal több értékét nem is tudnám felsorolni), a kivezetés, ahogy ez lenni szokott, sokkal csöndesebben történt, és a változás jelentőségét, ha szóba is került, határozottan igyekeztek csökkenteni. Azzal a felkiáltással tűnt el a határon túli magyar irodalom az egyetemi tananyagból, hogy nem kell külön tárgyalni azokat a szerzőket, akik határon túli területeken élnek (vagy éltek egy darabig),